

EFSANENİN YAPISI VE FONKSİYONU

Juha PENTTAINEN

Çeviren: Yrd. Doç. Dr. İsmail GÖRKEM

Efsane Hayatın Bir Parçasıdır

1965 yılında doktora tezim için malzeme toplarken, gerçekten lüzumlu gördüğüm İskandinav ve Alman folklor arşivlerine girme imkânım olmuştu. Stockholm'de, halen hayatını devam ettirdiği Lidingö adasındaki evinde Carl-Herman Tillhagen'in çalışma yapmama izin vermesinden çok memnun olmuşum. İskandinav Müzesi ve Lidigö'de onlar arasında geçirdiğim birkaç haftayı, gerçek anlamda "dolu dolu folklorist" olarak yaşamıştım. Tecrübesiz birisi olarak, folklor kavramının tabiatını tartışmaya fırsat bulmuş; özellikle millî azınlıklar, Çingeneler ve folklorun türleri ile efsaneyi yakından tanıma imkânım olmuştu. Carl-Herman Tillhagen'in başkanlığını yaptığı ve çok faydalı çalışmaların yapıldığı bu toplantılarda, kendisinin işaret ettiği bir noktayı kaydetmek istiyorum. Ünlü folklorcu, tecrübeli olmayan bizleri bu konuları tartışmayı göze alarak, konuların bizler tarafından öğrenilmesi için zemin hazırlamıştır; çok önemli olmasına rağmen, onun seleflerinin kaç kişi olduğunu şu anda hatırlayamıyorum. Carl-Herman Tillhagen'in kanaatine göre halkbilimi çalışmaları gele-

nek taşıyıcısı üzerinde yoğunlaşmalıydı. Tillhagen'in yorumlarının tamamını büyük bir arzu ile ezberlemiştim. Bir efsane araştırmacısı olan Carl-Herman Tillhagen, "Efsane şüirdir fakat gerçeğin de malıdır." sözünü sık sık hatırlatırdı. "Efsane, günlük hayatın bir parçasıdır." O, efsanenin bilimsel olarak incelenmesinin esasını, insanların yaşantılarının olağan bir parçasının fonksiyonu ve kullanılışı anlamında merkezleştirmiştir.

Aşağıda, efsanenin fonksiyon ve yapısına, özellikle muhtevastaki münasebetler bakımından dikkat çekmeye çalışacağım. Ele alacağım materyal, elbiselerini isteyen ölmüş çocuklar ile onları vermek isteyenlerin yer aldığı karmaşık bir Fin efsanesi olacaktır (Simonsuuri 1961, C 951, 956).

Gezgin Fin Efsanesinin Metinler ve Yayılma Alanı

Efsane metinleri halk nesri içerisinde önemlerine göre bilinen bir tarzda sınıflandırılmıştır; efsaneler inançları açıklamaktadır (Honko 1964, 10-18; Pentikäinen 1968, 13667.). Efsanelerin sınıflandırmasını yaptığımızda, onları mahallî ve gezgin efsaneler olarak ikiye ayırmak mümkündür (Honko 1962, 134-35). İskandinav geleneğinde mevcut olan ölü çocuklarla ilgili metin çalışmalarının-

* Studia Fennica (Review of Finnish Linguistics and Ethnology) 33, (Edited by Anna-Leena Siikala), Helsinki 1989, s. 176-186

da, bu sınıflandırma, tarafımızdan oldukça kullanışlı görülmüştür. "İskandinav Ölü Çocuk Geleneği" adlı tezisteki esas tabhillerle de bu efsane tasnifi şekil vermiştir. İskandinav sahasında hemen tamamıyla bilinen ölü çocuklar etrafında şekillenen gelenekler karmaşık; aynı zamanda çok da mütecanis değildir. Tabiatüstü tecrübelerin nakillerine göre bunlar meselâ *myling*, *utkastig*, *utbörding*, *ropars*, *gast*, *byting*, *hekkiö*, *ihtiri-ekko*, *äpära* gibi farklı isimlerle anılarak yaşamaya devam etmektedir. Tarihi gelenek bakımından bunların hepsi, geleneklerin karmaşık benzerliği sebebiyle böyle adlandırılmaktadır; bununla birlikte, halk inançlarına ait figürlerin sahip olduğu karakter sebebiyle, zamanla belirli bir gelişim ve değişime de uğramışlardır. Böylece gelenekleri, *numen* ve *nomen* aşamasına ulaşmış şekilde ikiye ayırmak mümkün olmaktadır (Pentikäinen 1968,124-127). *Numen* aşamasının anlamı, tecrübelerin yorumuna tabi tutulmadığı ve geleneksel yorumlara ulaşılmadığı şeklindedir. *Nomen* aşamasında ise, hikâyedeki ana karakterler yorumuna tabi tutulmuş ve onlara tabiatüstü birer isim de verilmiştir.

1. Ana Versiyon (=Metin)

Çok yaygın ve muhtevası oldukça stereotipik (önyargılı) olan versiyon, aşağıdaki gibidir:

"Geldiğim memleketin bir yerinde, küçük bir çocuk, terk edildiği için bağırıp çağırarak feryat ediyordu. Bu çocuğun adının *apara* olduğu söyleniyordu. Onlar, çocuklarına *äpära* ile gözdağı verirler ve *äpära*'nın ayağına batan ince dalların acısına tahammül etmesine rağmen yine de:

"Biraz bekle, ayaklarıma dikenler batıyor; ayaklarıma ve uzun çoraplarıma istiyorum" diye acıyla feryat ettiğini naklederlerdi (Norbotten, Tarandö, ULMA 3504: 9.). Bir zamanlar iki hizmetçi kız, bir çiflikte böğürtlen topluyorlardı. Onlar ansızın fundalığın altından gelen: "Anne, ayaklarım için uzun çoraplarıma ve ayaklarıma bana ver; incecik dallar ayaklarıma batıyor" şeklinde bir ses duyarlar. Kızlar, ev halkına böyle bir ses işittiklerini aktardılar. Onlar fundalığın altına gidip baktıkları zaman, çocuğun iskeletini bulurlar, iskeletin daha sonra bir çocuğa ait olduğuna karar verirler; bu, katledilen bir çocuktur; hizmetçilerden birisi onu doğurduktan sonra oraya bırakmıştır. Çocuk öleli, on yıldan daha az bir zaman geçmiştir (Punkalaidun. SKS Eino Saari KRK 45: 3. 1935).

Bu izahlardan hareketle, efsanenin esas şöyle formüle edilebilir: Ölü çocuk, anne ve babasından veya her ikisinden de ayakkabıları ile uzun çoraplarını ister. Sesin sıklıkla işitildiği yer, tekin olmayan bir mahaldir. O yer, bir çocuğun öldürülmesi ve kemiklerinin tekin olmayan bir yerde bulunması sebebiyle ruhani bir yapıya bürünmüştür.

2. Mahalli Norbotten Versiyonu

Norbotten ve Kuzey Ostrobothnia'daki mahalli gelenek sebebiyle, esas versiyon aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi söylenen bir varyasyon (= çeşitleme) haline gelmiştir:

"*Äpära* henüz vaftiz edilmeden (= isim verilmeden) reddedilen bir çocuk olup, öldürülmüştür. *Äpära*'nın çığlıkları etrafta duyulur; bu çığlıklar,

äpärrä'nin feryad ve figanının sesidir; bu sesler, Hristiyan usulü bir defin yapılmadan dinmeyecektir. Ahali, *äpärrä*'da bu hususiyetin olduğuna inanır. Bu sebeble, reddedilen çocuk ağlayarak şöyle seslenir: "Baba ayakkabılarımı bana ver; anne, Karjalankangos'un Karjala fundalığındaki köknar dikenleri ayağıma batıyor, uzun çoraplarıma ver." (Norbotten, Korpilombolo, ULMA 3504: 8).

"*Äpärrä Karvola fundalığındadır.* Karvola fundalığında *Äpärrä*'nin terkeldiğini söylerler. Orada bir ağlama sesi işitebilirsiniz: "Baba, ayakkabılarımı bana ver; anne, uzun çoraplarıma bana ver; Karvola fundalığındaki dikenler ayaklarıma batıyor. "Karvola fundalığı, Erkheikki köyü yakınında, Pajala adlı bir papaza ait dinî bölgedeki çam fundalığıdır. (Norrébotten, Pajala, ULMA 4481.).

Bu mahallî versiyon, mahallî bir efsanenin bir efsanenin izlerini taşımaktadır. Orası, İsveç'teki Norbotten'de, Pajala adlı bir papaza ait dinî bölgedeki meşhur tekin olmayan bir yerdir.

3. Satakunda'daki mahallî Versiyon: Taş Ağırdır, Çalılar Batar.

Diğer mahallî versiyon, Batı Finlandiya'daki Satakunda'da kendi kilisesi ve papazı olan iki bölge ahali arasında geçmektedir; mahallî versiyon aşağıdaki gibi mevcuttur:

Kendi kilisesi ve papazı olan Vilyakkala'da Hirvilahti Körfezi'nin üst kısmındaki tepede Hirvikoski adlı birisi medfundur. Balıkçılar geceleri, ağlama sesi ile birlikte aşağıdaki sözleri de sık sık işitirler: "Çalılar batar, taş ağırdır. "Bir zamanlar bir genç kızın ölmüş çocuğu hemen bu yerin bitişiğindeydi. O, ço-

cuğun cesedini bir çukura atmış ve üzerine çalıları örtüp daha üstüne ise büyük bir taş yuvarlamıştı.

Varyantların hepsinde bu mahallî gelenek aynı şekilde tanımlanmıştır: Bir çocuğun öldürülmesi; efsane, mahallî efsane damgası taşımaktadır. Bütün versiyonlar aynı yerle bağlantılıdır.

4. Dramatize Edilmiş Versiyon: Çocuk Elbiselerini İster; Annesi Bu İsteği İfşa Eder

Åland'ın yukarılarının tamamında ve yalnızca Bothina Körfezi'nin kıyısında anlatılan bu versiyon, oldukça dramatik bir muhtevaya sahiptir: Çocuk, sadece uzun çoraplarıyla ayakabılarını istemez; annesi de ölmüş çocuğun kimliğini, efsanenin öztünde ifşa eder. Åland'a ait olan Sund'dan bu efsanenin bir örneği:

"Brandö'den gelmiş olan büyükanem, orada beni uyarılmıştı. Çocuğunu öldürmesinden kuşkulanan bir kız vardır; fakat hiç kimse de o olduğundan emin değildir. Bir akşam bazı genç insanlar kızla birlikte kürek çekerlerken" Anna, kayığın orta yerinde oturup kürek çeken annem, Uzun çoraplarıma ve ayakkabılarımı bana ver' sesini duyarlar. "(SLS 560, Ragna Ahlbäck 1945).

Bana, aslen Beyaz Deniz Karelian bölgesinden olup bilgi veren Maria Takalo da, bu gezgin efsaneyi biliyordu; o, efsaneyi , kuzeydoğu Finlandiya'daki Kuusamo'da duyduğunu söylemişti:

"Bazı insanlar kayıkla giderlerken, kilise yakınından fundalıktan: "Oh, oh annem, siz vaftiz çocuğunun birini vaftiz için götürüyorsunuz; beni buraya defnedin; yoksa siz hâlâ mağrur bir şekilde, kayıkla kürek çekerek kiliseyi mi gidi-

yorsunuz? "Anne bitkin bir vaziyettedir."
(Pentikäinen 1971, 310).

5. Batı Fin Versiyonu: Kolçaklar, Uzun Çoraplar, Ayakkabılar; Üşüyorum.

Batı Finlandiya'daki bir versiyon, şimdiye kadarki versiyonlar kadar -bütynesinde - cevap niteliğinde kalıp formül yer almadığını göstermektedir. Ağlama ve feryatlar duyulur; çocuk, elbiselerini çok üşüdüğü için istemektedir. Mesela, bir kadın öz çocuğunu öldürüp sahildeki kumlara gömmüştür. Çocuk, yaz mevsimi sonlarında annesine: "Anne, sonbahar geliyor, benim için uzun çoraplar ve etek hazırla" diye seslenmektedir. Çocuğunu öldürdüğünü itiraf edinceye kadar, kadın, rühen huzura kavuşamayacaktır (Saarijärvi. SKS Saarijärven yhteiskoulu 3912, 1932).

6. Güney Fin Versiyonu: Kış geliyor, elbiselere ihtiyacımız var.

"Bir evde bütün bir gece boyunca bir çocuğun ağlamaları duyuldu. Ahalinin merakını celbetti. Çocuğun sesi rüyasında: "Burada üşüyorum" diyordu. Rüyada sestn geldiği yere doğru gitmeye başlar. Ses, evin bacasının yayındaki tavan arası (= çatı odası)ndan gelmektedir. Onlar gidip baktıkları zaman, çocuğun cesedini bulurlar. Mesele tahkik edilmektedir. Evin kızı gayri meşru çocuğunu doğurmuş ve öldürdükten sonra onu, tavan arasına saklamıştır. "(Viipuri, SKS HAKS, Maire Selon 33771, 1946).

Tarihi Geleneğin Arka Planı

Doktora tezimde, İskandinav ve Finlandiya menşeli vaftiz edilmemiş çocu-

ğun öldürülmesine ait bu karmaşık gele- neği, izah etmiştim. Çocukların ifşa et- tikleri bu eski âdet, Hz. İsa'nın zuhuru- nu telmihen Hristiyanlarca kutlanan "İsa'nın Zuhuru" törenlerinden sonra ya- saklanmıştı. Hristiyan misyonerleri dö- neminde, ölü çocuk ruhlarının tabiatüs- tü inançlar marifetiyle methedilmesi dü- şüncesi benimsenmişti. Bu efsanelerin yaygın olarak anlatıldığı parlak dönem- lerde, bazı ülkelerde - şayet çocuk öldür- müş ise-, bu cinayetin cezası olarak, ölüm cezası verilirdi. Elbiselerini isteyen çocuk efsanesi, batı menşeli olarak gö- rünmektedir. O, yalnızca Finlandiya'nın batı sahilinde Bothnia Körfezi'nin karşı- sındaki İskandinav'larda daha canlı ve yaygın olarak yaşamaktadır. 4. versiyon, 1. versiyondan daha eskidir. 2. ve 3. ver- siyonlar mahallî versiyonlar olup 1. ver- siyondan türemiştir. 5. ve 6. versiyonla- rın klişeleşmiş belirli muhtevaları yok- tur; karmaşık efsanenin en eski unsurlar- ını bünyelerinde barındırmaktadır. Ço- cuk özel defin elbiselerinden ziyade, kendi elbiselerini ister. Onun ölüm, kendi elin- de değildir (Kırş. Pentikäinen 1969, 92- 102).

Henüz vaftiz edilmeden öldürülmüş olan çocuğun, defin töreni yapılmadan gömülmesi, önemli bir noktadır. O, defin için kefen istememiş, uzun çoraplarıyla ayakkabılarını istemiştir. O, orada mut- suzdur; çünkü ölülerin bulunduğu âlem- de, kendisinde bir eksik hissetmektedir. Efsane varyantlarının bazılarında, gez- diği yerlerdeki diğer defin elbiselerini veya uzun çoraplarıyla ayakkabılarını da, birisinin attığını işittikten sonra, bunlardan vazgeçtiği nakledilmektedir. Bir kayıтта, kilisenin yakınındaki taş yı-

ğınının arkasından bir çocuğun ağlama sesinin geldiği söylenmektedir. "Birisi, kilise mezarlığının duvarının arkasından sesin geldiğini söyledi. Orada birisi "ne istiyorsun?" diye sordu. Çocuk cevap verdi ve "yatak çarşafım yok; bana güzel, muntazam bir çarşaf ver" dedi. Bu sesi duyan kişi, hazırlanmış bir çarşaf aldı ve taş yığınlarının arkasına bıraktı; onları oraya gizledi. Ertesi sabah geri döndüğünde, onların yerli yerinde olduğunu gördü. Çarşafı götürdükten sonra, artık kimse, ne bir ses ne de çocuk ağlaması işitir olmuştu (Huitinen, SKS, Emilie Lehmussaari KRK 128: 5, 1935).

"Fakir bir hizmetçi kız, öldürdüğü çocuğunu bu derenin içine gömdü. Çocuk bundan memnun olmamıştı. Daha sonra bir çocuk iniltisi sık sık duyulmaya başladı. Biraz safça olan bir gezgin, bu ağlama sesini duyunca, "Niçin ağlıyorsun?" diye sordu. Çocuk, "Sebebini bilmiyorum" diye cevap verdi. Seyyah, mendilini sesin geldiği yöne doğru fırlattı ve yüksek sesle Lord'un kutsama (=dua)sını okudu. Bundan sonra, artık dereden o kadar çok ağlama sesi duyulmaz oldu". (Hämeenkyrö, SKS HAKS Ünerva Kivela 27173, 1944).

"Eskiden Ahtanajärvi ve Karpilombolo köyleri arasındaki yolda, yaz aylarında *äpärdä* vardı. Bu *äpärdä*, ebeveyni tarafından evlendirilmeden dünyaya gelen bir çocuğu, gizlice öldürdü. Babası, dereye çocuğu boğduğunu söylüyordu. Çocuk sadece bir haftalık veya daha fazla idi ve vaftiz edilmemişti. Bu *äpärdä*'nin insanlara, "geceleyin bu yoldan kim geçti?" diye Artanajärvi'deki Abraham Kero çiftliğindeki ilk Leastadion vaizine seslendiği anlatılırdı. O, 1886

yılıının yazında iki hafta sonra yaz ortasında en küçük kardeşim ve bir aylıktan biraz fazla yaşı olan Gustafı öldürdü ve ben ona bu sebeble bir kefen satın aldım. Gecenin ilerleyen bir vaktinde geri döndüğüm zaman, Vaaraperänoja'ya doğru giderken, bir çocuğun hıçkırıklarını işitmiştim. Hıçkırıklar arasında bir ağlama sesi: "Onu at, onu at!" diyordu. *Äpärdä*'nin isteğinin bir parça elbise olduğunu derhal anladım. Durdum ve kefenden bir parça yırtıp ağlama sesinin geldiği yöne attım. *Äpärdä*, hıçkırıklarını kesti ve ben bu işleme devam ettim. Daha sonra hiç kimse, bu *äpärdä*'nin sesini duyduğunu söylemedi. Besbelli ki fakir çocuk, bundan sonra huzura kavuşmuştu. "(Norbotten. Korpilombolo, ULMA 8462, s. 3-4).

Efsanenin esas ana noktası, vücut için uygun elbise sağlanmasının lüzumudur. Öldürülen çocuğun durumu uygun değildir; onun özel defin elbisesi (=kefeni) yoktur. Elbise, çocuğun ölümlerine kabulü için, bir ihtiyaçtır. Eski Fin halk inanışına göre, ölü şahsın ölümüne yolculuğu esnasında, ayakkabıllara ihtiyacı vardır (Haavio 1959, 125-42). Özel defin elbiseleri olmaksızın doluşma (=gezinme) düşüncesi, belirli bir sahada yaşamaya devam eden güncel efsanede ortak olarak görünmektedir. Ölü çocukların elbise istemeleri, nadir olarak İsveç efsanelerinde de vardır (Säve 1960, no 343):

Güney İsveç'e ait Snäke'den alınan Klintberg Bengt'in aşağıdaki metni, İskandinav Müzesi'nin folklor koleksiyonunda bulunan pek yaygın olmayan bir versiyondur: "Bu, dereyle ilgili başka bir hayalet hikâyesidir. O sırada çocuğun

çıplak vücudu, köprü'nün altında bulunur. Nehir Evi'nin yakınında yaşayan bir kadın, onu çağırdı; kadın her zaman çocuğun ağlamasından taciz oluyordu. Kadın, onun hoş olmadığını düşündü; yaşlı bir ebeye gitti; ebe bu işin hayaletlerle ilgili olduğuna inanarak ona bazı öğütler verdi. Ebe, "evet" dedi, "siz çocuğu fanılası ile köprü'nün altında asmış olmalısınız ve sonra da çocuk rahat olacak; onlar çocuğu çıplak bir vaziyette oraya attılar; çocuk rahatlamak amacıyla giyecek bir şeyler istiyor. "Bu, diğer kadındı ve hepsi nehir kıyısında, sessizce duruyordu (NM EU 45143, Spökhistorier 3).

İsveç hayalet hikâyelerinde "ölmüş adamın tekrar elbiselerini isteyerek dolaşma" motifi daha çok bilinmektedir. Aşağıdaki üç tip, İsveç'te oldukça sık bir oranda bulunmaktadır. 1. Ölü şahıs, kilise mezarlığına defnedilmiştir; tekrar elbiselerini (kısa çorap, eldivenler vs.) istemekte ve gezinmektedir. Bu tip efsane, güney ve batı İsveç'te ortaktır (Bergstrand 1961, 132; Bergstrand 1965, 157; Findlands svenska folkdikting, 246-7). 2. Suda boğulan şahsın elbiseleri çalınmıştır; o, soğuktan şikâyet ederek kazak ve potinlerini istemekte ve gezinmektedir. Bu tip de, Bohuslan'da ortaktır. (Bergstrand 1962, 88-9; Bergstrand 1958, 135). 3. Doğururken çocuğu ölen bir kadın, onu kilise mezarlığına defneder yeni doğan çocuk, kabrinde gezinerek çamaşır (= elbise)larını ister. Güney ve batı İsveç'te ortaktır (Wigeröm 1880, 103; 149-50; Säve 1960, nos. 360, 362, 364).

Tarihsel bakımdan "ölü çocuğun elbiselerini istemesi" efsanesi, zaten İskan-

dinav orijinali olarak görünmektedir. O, ölü şahısların durumlarıyla değil, geleneksel gelenek karmaşıklığı ile bağlantılı unsurları içermektedir. Åland efsanesi, muhteva bakımından önemli görülmektedir; onun temel kalıbı (=formülü)nün, İskandinav folkloruna dayanan "katledilen vücut veya çocuğun öldürülmesinin ifşa edilmesi" tem'inin ortak olarak yer aldığı efsanelerden geçmesi muhtemeldir. Öldürülen çocuğun istediği defin elbiseleri, çocuğa ad verilmesi veya vaftiz edilmesi için önem arzemektedir. Çocuk, ölüler âlemine kabul edilmek için ayın yapılmasını zorunlu görmekte ve böylece -Hristiyan geleneğine göre-, ebedî huzura kavuşmayı arzulamaktadır. Bazı defin elbiselerinin atılmasının anlamı, "toplanma âyini" sebebiyle, yani çocuğun ölümler ailesinin ilk üyesi sıfatını kazanabilmesi içindir.

Efsanede Yapısal Silsile

Yukarıda sözü edilen tahliller, efsanenin muhtevasındaki başlıca ve geleneğin tarihindeki kontrol etmeye dayanmaktadır. Halkbilimci görüş noktasından bir metin üzerinde çalışmaya başladığımız zaman, onu, dil, üslup, muhteva ve yapı bakımından ele almamız mümkündür. Dilbilgisel düzlemdeki *texture* (=örgü)ü, dil boyutunda ele almaktayız. Muhtevaya ait düzlemde ise, bir dilden diğerine tercüme edilebilecek hareketlerin önemli parçalarını değerlendirmeye çalışmaktayız. Üslup düzleminde, halk anlatmalarının - meselâ masaldaki "eski bir zaman" üzerine - tipik kalıplarındaki odaklaşmayı ele almaktayız. Yapısal analiz, metinden bağımsız olarak anlatmaya dayalı

(=tahkiyevî) birimlerdeki yapısal unsurların esasını araştırmak anlamındadır. Meselâ, metnin yapısındaki açık ve gizli unsurlar arasındaki ilişkilerin farklılıkları; çalışmamızda ele alınmıştır. (Meselâ, Pentikäinen 1971, 18-19).

Halkbilim araştırmacıları, genellikle masal ve mitlerde yapısal analizi uygulamışlardır. Halk inançlarından olan efsanelerde var olan kanaatlerin yapısal silsilesinin araştırılmasına ise, daha az bir oranda teşebbüs edilmiştir. Biz halkbilimciler yapısal analiz sırasına, Propp'un sözdizimsel analizini önemli olduğu için gözönünde bulundururuz; ki bu analiz, 31 fonksiyonun sevkettiği masal unsurları ile onun yapısal - tahlil varsayımlarına dayanmaktadır. Propp'un varsayımları şöyledir: 1. Fonksiyonlar, masaldaki sabit unsurlardır; bunlar şahısların masalda yapmış oldukları hakereketlerden bağımsızdır. Onlar, masalı oluşturan esaslı parçalarıdır. 2. Bazı fonksiyonlar, masalarda misbeten küçük ve ikinci derecededir. 3. Fonksiyonların mevkileri, daima birbirinin aynıdır ve farklılık göstermez. 4. Masaldaki bütün ikinci derecedeki unsurlar, tek (=basit) bir yapıdadır.

Propp'un efsane analizleri, A.J.Greimas, Eleasar Meletinsky, Claude Bremond ve Alan Dundes gibi araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Dundes, Propp'un "fonksiyon" terimi yerine "motifeme" terimini teklif etmiştir. Fransız yapısalcılarından olan Greimas ve Bremond gibi Meletinsky de, Lévi - Strauss'un metodlarını Propp'un fikirlerine adapte etmeyi denemiştir. Bazı fonksiyonlar, varyantlardaki benzer birimler ve benzer esas birimler Propp'un küçük

varyant sayılarına tekabül ettirilerek tanımlanabilmiştir. Greimas, Meletinsky ve Bremond bunun sonucunda, folklorun anlamsal ve mantıksal durumlarındaki ayrıntılardan hareketle, Propp'un somut folklor materyallerindeki üçlü taksimine ait fonksiyonel silsileyi göstermeye muvaffak olmuşlardır. Bremond'un analizi, özel anlatıcıların göz önünde tutulması ve metinlerin muhtevası açısından önemlidir (Bremond 1968, 153; Lévi - Strauss 1960; Greimas 1966, 205 -16; Meletinsky 1969, 26 - 7). Bu bilgilerin fikirleri, efsane yapısının analizinde doğrudan değil, efsane malzemesine dolaylı bir şekilde, adapte edilerek kullanılmıştır.

Masal ile efsane arasında, uzunluk bakımından bir fark vardır. Efsaneler, masalardan genellikle daha kısadır. Bundan dolayı, bir efsane metninde masala nazaran daha az yapısal birim vardır. Masalda kullanılan bazı yapısal silsileler, efsanelere de uygulanabilir görünmektedir. Efsanede yapı ve fonksiyonlar arasındaki bağıntının araştırılması da güzel olacaktır.

İnanılan Efsanenin Yapısı: Araştırmanın Yetersizliği

Yukarıda kaydedilen birçok olağanüstü efsanede, vaftiz edilmemiş çocuk yer almaktadır. Çocuk, ölümlerin bulunduğu yere, intibak edememiştir. Birkaç varyantta, özellikle 5. ve 6. varyantlarda bu kalıp takip edilmemiştir. Meselâ, "Kaisenimi'deki Tupurla köyü yakınındaki yol kenarından, bir çocuk tarafından ağlama sesi duyulmuştur. "O, onun "hiçbir şeyim (=üzümden) yok" dediğini işitmiştir. Birisi, kendi mendilini ağla-

yana doğru fırlatmıştır. (Mauhijärvi, SKS K. Laitakan 127, 1936).

Benzer yapısal kalıbın pek çok efsanede, henüz ölmek üzere olan çocuklar ve ölmüş insanlar temâ etrafında şekillendiğini görmekteyiz. Mukayeseli din açısından, bu kalıbın, efsane tarihinin en eski devirlerine ait görüldüğü, kaydedilebilir.

Öğüt Verici Efsanenin Yapısı:

Yasak - Kuralın İhlâli -

Tabiatüstü Sonuçlar

Gayrimeşru çocuk doğuran bir kadın, var olan kuralın ihlâli sebebiyle, çocuğunu öldürür. Efsane varyantlarının çoğunda, öğüt verici efsanenin yapısal kabı kadınlar tarafından anlatılmaktadır. Evvelâ, cinayetin dünyevi veya olağanüstü sonuçları, efsanenin sonunda - sonuç olarak - , bu kuralın ihlâli kapsamında bir norm olarak tanımlanabilir. 1., 2., 3. ve 4. versiyonların varyantlarında bu yapısal kalıp mevcuttur. 4. versiyonun kalıbı ortaktır: "Öldürülen çocuk, annesi tarafından açıklanır." Eski zamanlarda tekin olmayan bir yerde bir çocuk daha vardı. Çünkü o, öldürülmüş ve kutsal bir yere defnedilmişti. Bazı günler ahali, Ranua'dan Simo'daki kiliseye giderlerdi; onların Ranua'da kendi kiliseleri yoktu. Bir grup ahali gürültü ve şamata ile Simo kilisesine giderken irkildiler, yer yarıldı. Pekkala çiftliğinden gelen yaşlı kadınla aynı kayıktaydık ve kadın bana, bir çocuğun ormanda ağlayıp figan ettiğini işittiklerini söyledi. Onlar, "Liisa Saukko benim annemdir. Sadece bir kunduram ayağımda, çalılar ayaklarım batıyor. "Çocuk gayrimeşrudur; bu yüzden annesi onu öldürmüştür.

O çok yaşlıdır, çünkü Pekkalalı kadın yıllarca önce ölmüştü ve o öldüğünde 90 yaşındaydı. "(Ranua, SKS A. Särkelä KRK 248: 3, 1935).

Bu kalıp, efsanenin gelişimine ait çok gecikmiş bir aşamanın geleneksel - tarihî bakış açısı sebebiyledir; o muhtemelen küçük çocuk katlinin ortak bir suç kabul edildiği dönemde ortaya çıkmış olmalıdır. Kızlar, yaptıkları gayrimeşru çocukları düşürmemeleri veya onları öldürdüklerini gizlememeleri hususunda ikaz edilirler. Küçük çocuk katlinin yaygınlığı ortaya çıktığı zaman, kadın anlatıcılar arasında çok popüler olan bu yapısal kalıp, oldukça karakteristik olması sebebiyle önem kazanmıştır. Erkek anlatıcılar ise, aşağıdaki kalıbı tercih etmektedirler.

Eğlendirici Efsanelerin Yapısı:

Yasaklama - Kuralın İhlâli -

Sonuçlar ve Kusurlar - Kaçmayı

Deneme veya Üstesinden

Gelmenin Eksiklikleri

Efsanenin bu varyantları, farklı kalıp ve farklı fonksiyondadır. Efsanenin esası, uyarıcı değildir fakat tabiatüstü olayın gücü, becerikli bir şekilde sergilenmiştir. Esas karakter, tabiatüstü olayı çözen korkusuz bir şahıstır. "Bir çocuğun evinden her gece bir ağlama sesi duyulur, ahali bunu merak eder. Sonra, ev halkından birisi bir rüya görür ve çocuğun "burada tışıyorum" dediğini duyar. Ses, hayâlperest insanın rüyasında gördüğü yerden gelmektedir. O, yanyana duran bacaların yanındaki tavan arasındaydı. Sabahleyin birisi gitti ve orada çocuğun cesedini buldu. Evin kızı, bu gayrimeşru çocuğu doğurup bacanın ya-

nındaki tavan arasına öldürerek gizlemiş ve orayı terketmişti" (Viipuri, SKS HAKS- Salme Huhti 33604, 1946.)

"*Äpärä*, vafiz edilmeden önce, terk edilerek katledilmiş bir çocuktur. O, vafiz edileceğini işittiği zaman, benim bundan haberim yoktu. *Äpärä*, "baba, ayakkabılarımı ver; anne, çoraplarımı ver" diye ağlayıp konuşur. Çocuğun ağlama sesiyle birlikte bu kelimeler işitildiği zaman, onun çorapları yerine bir eldiven veya paçavra gibi bir şeyler atıldı; sonra *äpärä* ağlamaz oldu; çünkü o tatmin olmuştu. *Äpärä*, sizi kuşatmayı denemektedir; o, bir yandan öbür yana daireler çizerek sizin etrafınızda dolaşır ve onun ağlayışını duyarsınız. Onu işittiğiniz zaman, yönünüzü değiştirmeli ve sesin geldiği tarafa doğru gitmelisiniz. *Äpärä* görünce, sakın ola ki geri dönmeyin; bu, tehlikeli olur. Şayet *äpärä* sizi elde ederse iyi olur; sizi elde etmezse, sonra delirebilirsiniz. O, bazen ağlama sesinin geldiği tarafta, bazen diğer yönde, bazen de sizin hemen önünüzde görülebilir. Ona sadece tek şey yapabilirsiniz; ağızınıza gelen küfürleri sayarsanız ve bu da çok kötü olur. Siz *äpärä*'yi kutsamak maksadıyla Allah'ın yardımını istemelisiniz. Onun kötü ve yanlış olduğunu belirtmek için, "Allah belâm versin" gibi sözleri ona söylemelisiniz." (Nörrbotten, Jukkaşjärvi, ULMA 7189, ss. 19-20.)

**Anında Karşılık Verilen
Efsanenin Yapısı: Olağanüstü
Nitelikteki Cevap ve Onun
Yorumlanması**

Efsanenin özü, eylemin olağanüstü olarak yapıldığını ifade etmektedir. O, mahallî değişiklikler sebebiyle, oldukça basmakalıp bir hâl almıştır; farklı versi-

yonlar analiz edildiği zaman bunun böyle olduğu görülecektir. Efsanedeki ısrar'ın çekici başlıca basmakalıp söyleme biçimine bağlı olduğu görülmektedir. Özellikle efsanenin daha geç zamana ait olan bir kaydı, çok daha basit yapıdadır; tam söyleme biçimi, kısa bir yorumu da içerir: "Anne, çoraplarımı ver; baba, ayakkabılarımı ver, ayağımın sürtünmesi acı veriyor" (Raahe, SKS Henna Korpi KRK 211: 4, 1935)." "Anna, annem, ayakkabılarımı ve çoraplarımı vermeli-sin" diye bir genç kızın kendi çocuğunu öldürdüğü yerde öldürülmüş olan çocuk ağlamaktadır." (Saltvik, SLS Ragne ahlbäck 1945).

**Mahallî Efsanenin Yapısı:
Akıldan Çıkmayan Bir Yer ve
Onun Yorumu**

Efsanelerin oldukça büyük bir grubu, təciz edinilen yeri tanımlayıcı bir yorum sahiptir ve bunlar mahallî efsaneler olarak tanımlanabilir: "Suutari ormanında birisinin düşük yaparak, onu gizlediğini işitmişim. Ahali orada bir çocuğun "Anne, çoraplarımı ver; baba, ayakkabılarımı ver, ayaklarımın sürtünmesi acı veriyor" diyerek ağladığını işitmişim. Perunka'nın arkasındaki Piikkankas'taki çalılıkta bir çocuk cesedinin defnedildiği söyleniyordu. Birisi, bu çalılıktan bir çocuğun "anne, çoraplarımı ver; baba ayakkabılarımı ver, ayaklarım ince dallar batıyor" diyerek ağladığını işitmişim." (Vihanti SKS M.A. Junttila KRK 208: 73, 1935.) Bu yapısal kalıp, 3. ve 4. versiyonlarda oldukça belirgindir.

**Yapısal Diziler ve
Fonksiyonel Değişimi**
Halkbilim metodolojisi bakımından,

yapısal analizin son yirmi- yirmi beş yıldır önemli bir rol oynadığı kabul edilmektedir. Halkbilimciler tarafından, masal ve mit metinleri ile atasözü ve bilmecelelerdeki belli başlı analizlerde, genellikle yapısal metodlar kullanılmaktadır. Yapısal analiz, efsanelerde çok defa az olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple yapısal analiz, halkbilimi metinlerinde sıklıkla kullanılmaktadır. Şu noktayı da hatırlatmalıyım ki, - meselâ - yapısal analizlerde metod bağımsızdır ve diğer halkbilimi araştırmaları ile aralarında hiç bir bağlantı yoktur.

Yapısal analiz, bir efsanede muhtelif boyutlu kuralların fevkinde yerine getirilmektedir. Ben, sadece yapı üzerinde çalışmayıp, aynı zamanda onların fonksiyonel ilişkilerini de inceliyorum. Fonksiyonel değişim, onların farklı yapısal kalıplarındaki karşılıkları olarak da görünmektedir. Beş farklı yapısal kalıp arasında, onlardan herhangi birinin veya birisinin sahip oldukları fonksiyonu öne çıkararak, "inanış efsanesi, öğütleyici efsane, eğlendirici efsane, hakikî efsane ve mahallî efsane" şeklinde bir sınıflandırma yapmak da mümkündür:

Efsanelerde yapısal analizin uygulamasında, meselâ Vladimir Propp'un kullandığı terim olan *dramatis personae* gibi, sabit işleyiş rollerinin gözönüne alınması da yararlı olacaktır (Propp 1968, 72 - 75). Efsanelerdeki *dramatis personae* şu yolu takip eder: 1. Meselâ, dalga gibi yayılan kurallar gerilime sebep olur. 2. Meselâ, olaylara maruz kalan kişiler, olağanüstülükler, olağanüstü olaylarla karşılaşan ve bunalmı yaşayanlar diğer bir ifadeyle gerilime sebep olanlar, 3. "Arabulucular" (Elli Köngäs, Marandas

ve Pierre Marandas'ın terminolojisi), eski durumuna getirme uyumu ("zihni dengenin eski haline gelmesi"), 4. Olağanüstü durumlar, 5. Uygulamalar heyecan verici olayın görgü şahitleri tarafından gözlenmesi,

İnanış efsanelerinin yapısında, "efsane kahraman", âhengin yeniden tanzimi ile, ölü çocuğun ihtiyaçlarındaki değişikliklerin törenselleşerek icra edilmesi bakımlarından, oldukça önemli bir şahsiyettir. Öğütleyici efsanelerin kalıbında, efsaneyi etkileyen ana karakter olduğu kadar, aleyhteki sonuçlar da mevcuttur. O, cinsel ilişkiden kaçınır ve de bir dünyevî ceza veya bir olağanüstülikle karşılaşır; çok önemli bir kurala karşı gelmekten kaçınmak için hiç bir şey de yapamaz. Eğlendirici efsanelerin kalıbındaki ana karakter, bir arabulucu şahıstır; o, olağanüstü problemleri çözmeyi aklına koymuştur; korku ve üzüntüye sebep olan ve akıldan bir türlü çıkarılmayan şeyleri sonuçlandırarak izah eder.

Diğer bağlamda ise ben, fonksiyonel değişimin nasıl olduğu kadar, tek şahsın repertuarına ait farklı türler içinde, var olan farklı yapısal silsileleri de kontrol etmeyi istemiştik (Pentikäinen 1977).

(Ç.N.: Makalenin sonunda, VARYANTLAR LİSTESİ başlığı altında "Ana Versiyon'a ait 61, "Mahallî Norbotten Versiyonu"na ait 14, "Mahallî Satakunta Versiyonu"na ait 6, "Dramatize Edilmiş versiyon"na ait 29, "Batı - Fin Versiyonu"na 13 ve "Güney Fin Versiyonu"na ait 9 metnin ayrıntılı arşiv bilgileri verilmiştir. Bu bilgiler, Türk okuyucusunu birinci derecede ilgilendirmedikleri için çıkarılmıştır.

NOTLAR

1. Tillhagen, Carl-Herman 1948. *Taikon* erzählt. Zigeunermärchen und -geschichten. Bern; also 1961. Traditionsbäranden (Nordisk seminar i folkdiktning 1 ed. Laurits Bodker. Copenhagen).
2. Simonsuuri, Lauri 1961. Typen - und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen. FF Communications 182. Helsinki. C 951, 956.
3. Honko, Lauri 1964. Memorates and the Study of Folk Beliefs. Journal of the Folklore Institute 1. The Hague. Pentikäinen, Juha 1968. Grenzprobleme zwischen Memorat und Sage. Temenos 3. Helsinki.
4. Honko, Lauri 1962. Geisterglaube in Ingermanland 1. FF Communications 185. Helsinki.
5. Pentikäinen, Juha 1968. The Nordic Dead - Child Tradition. FF Communications 202. Helsinki.
6. Pentikäinen, Juha op. cit.
7. Pentikäinen, Juha 1971. *Marina Takalon* ustonto. Helsinki.
8. Pentikäinen, Juha 1969. The Dead without Status. temenos 4. Helsinki. Translated into Swedish "De döda utan status" and published by Institutet för folklivsforskning, Stockholm.
9. Varonen, Matti 1895. *vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla*. Helsinki; Haggberg, Louise 1937. *När döden gästar*. Stockholm.
10. Haavio, Martti 1959. "A running stream they dare na cross." Essais Folkloristiques par martti Haavio, *Studia Fennica* 8. Helsinki.
11. Säve, P.A. 1960. *Gotländska sägner I:2*. Uppsala.
12. Bergstrand, Carl-Martin 1961. *Gammalt fran Kind III*. Säffle; Bergstrand, Carl-Martin 1965. *Gammalt fran Ale härad. Ärjäg; Finlands svenska folkdiktning II: 3:2 nr 24: 1-4; VII:1*. Helsingfors.
13. Bergstrand, Carl-Martin 1962. *Gammalt fran Orust*. Uddevalla; Bergstrand, Carl-Martin 19658. *Gammalt fran Tjörn*. Uddevalla.
14. Wigström, Eva 1880. *Folkdiktning i København*. Copenhagen; Säve, P.A. 1960. *Gotländska sägner I:2*. Helsinki.
15. Pentikäinen, Juha 1971. *Marina Takalon uskonto* Helsinki.
16. Propp, Vladimir 1958. *Morphology of the Folktale* (bibliographical and Special Series of the American Folklore Society 9). Bloomington; Propp, Vladimir 1968. *Morphology of the Folktale* (2nd ed.). Austin; Aspelin, Kurt & Lundberg, Bengt a. (eds) 1971. "Undersagant transformationer" *Form och Struktur*. Stockholm.
17. Bremond, Claude 1968. *Posterite americaine de Propp* Communications 11; Levi-Strauss, Claude 1960. L'analyse morphologique des contes russes *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 3; Greimas, A.J. 1966. *Semantique structurale*. Paris; Meletinsky, Eleasar 1969. Zur Strukturell-typologischen *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde*.
18. Propp, Vladimir op. cit.
19. My study 'Oral Repertoire and Worldview' is a religio-traditio-anthropological study of a tradition bearer, Marina Takalo, published *FFCommunications* 219. Helsinki 1978.